

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Alicji Lisieckiej

Założenia realizacji przedmiotów artystycznych w polskim szkolnictwie powszechnym w latach międzywojennych – napisanej pod kierunkiem dr hab. Anny Żukowskiej, prof.UMCS (promotor pomocniczy dr Wojciech Bobrowicz).

W związku z podjętą przez Radę Wydziału Pedagogiki i Psychologii UMCS w dniu 20 marca 2019 r. uchwałą powołującą mnie na recenzenta pracy doktorskiej mgr Alicji Lisieckiej wyrażam swoją opinię na jej temat.

Praca doktorska wpisuje się w nurt teoretycznych i praktycznych rozważań kształcenia nauczycieli, kształcenia przedmiotów artystycznych i wychowania w II Rzeczypospolitej. Praca podejmuje ewoluujący, ale przez to aktualny temat przygotowania specjalistycznego (metodycznego) nauczycieli do zawodu i realizowania podstawy dydaktyczno-wychowawczej przedmiotów artystycznych w szkole. Magister Alicja Lisiecka w pracy podjęła próbę opisu założeń realizacji przedmiotów artystycznych w polskim szkolnictwie powszechnym w okresie porzbirowym. Państwo polskie próbując nadrobić konsekwencje wynarodawiania i zaniedbania oświatowego wzrastających w okresie rozbirowym kolejnych pokoleń młodych Polaków stworzyło jednolitą podstawę edukacyjno-wychowawczą dla szkoły powszechnej mającej budować kapitał edukacyjny dzieci i młodzieży w modernizującym się państwie i społeczeństwie. Dotychczas podejmowano wrywkowo próby opisu i oceny wskazanej problematyki artystycznej i to najczęściej (tylko) na poziomie nauczania średniego. Doktorantka przytacza i analizuje autorskie publikacje podejmujące sprawę edukacji artystycznej w okresie międzywojennym z wyodrębnieniem podokresów wynikających z dokonujących się w oświacie reform. Ukazując dorobek przedwojennej polskiej myśli pedagogiczno-artystycznej, konfrontuje ją z powojenną refleksją, która nie jest jednak zbyt bogata a raczej wrywkowa.

Doktorantka we wstępie określa podejście badawcze, które lokuje się w orientacji badań historyczno-pedagogicznych bazujących na strategii jakościowej a opartych na podejściu idiograficznym. Problematyka dysertacji ma charakter uogólniający. Badaczka próbując opisać międzywojenną myśl pedagogiczną i jej praktyczne szkolne realizacje dokonała przeglądu i

weryfikacji źródeł historycznych. Źródłami historycznymi są wszelkie źródła poznania historycznego bezpośredniego i pośredniego, które dostarczą (danych) informacji o przeszłości społecznej, gdziekolwiek się znajdują wraz z tym, co owe informacje przekazuje (za J. Topolski)

Przedmiotem podjętej rozprawy są założenia realizacji przedmiotów artystycznych w polskim szkolnictwie powszechnym w okresie międzywojennym (1918–1939) w układzie chronologiczno-problemowym. Autorka stawia pięć pytań badawczych, które obejmują kontekst społeczno-polityczny ówczesnej oświaty, określają treści zawartych w programach nauczania wskazanych przedmiotów, identyfikują wykorzystywaną literaturę metodyczną i metody wykorzystywane w owym czasie w nauczaniu rysunku, śpiewu i robót ręcznych oraz określenia miejsca przedmiotów artystycznych w kształceniu nauczycieli dla szkół powszechnych. Próbując odpowiedzieć na postawione pytania badawcze doktorantka, aby dokonać odpowiednich analiz i interpretacji musiała dotrzeć do źródeł drukowanych, dokumentów urzędowych, podręczników, opracowań oraz czasopism znajdujących się zbiorach (jak wskazuje) piętnastu bibliotek naukowych i uniwersyteckich w całej Polsce.

Dysertacja, która liczy 228 stron składa się z pięciu głównych rozdziałów. Rozdział pierwszy prezentuje w syntetyczny sposób społeczny i polityczny kontekst funkcjonowania oświaty w okresie międzywojennym. Rozdział drugi stanowi przegląd treści zawartych w programach nauczania przedmiotów artystycznych w szkołach powszechnych przed i po 1932 r. Rozdział trzeci omawia problematykę literatury metodycznej do nauczania rysunku, śpiewu i zajęć praktycznych. Rozdział czwarty jest przeglądem nauczania metod rysunku, śpiewu i robót ręcznych w perspektywie statyzmu i dynamizmu dydaktycznego (za Kazimierzem Sośnickim, który utożsamiał to zagadnienie z opcjami politycznymi). Rozdział piąty jest próbą ukazania miejsca przedmiotów artystycznych w kształceniu nauczycieli w różnych (instytucjach) formach ich edukacji zawodowej. Zakończenie, bibliografia i aneks kończą pracę. Dokonując szczegółowszego odczytania dysertacji skoncentrowano się na najważniejszych podjętych wątkach ważnych w całości kształcie badań nad historią edukacji artystycznej w Polsce.

Magister Lisiecka w pierwszym rozdziale kreśli społeczno-polityczny kontekst funkcjonowania oświaty w okresie międzywojennym, który oceniany jest jako okres złożony, wielopoziomowy, w którym trudno wskazać dominujący prąd kulturowy, postawę czy filozofię (S. Borzym). Po 123 latach rodzi się niezależne państwo polskie oraz krystalizuje się zapotrzebowanie na ustaloną ideologię wychowania, która pozwoliłaby określić aksjologię wychowania wzmacniającą odbudowujące się państwo i kształtującą naród (idee mesjanistyczne i narodowe). Powstała państwowość w sferze oświatowej musiała się zmierzyć z kilkoma

zjawiskami, takimi jak: odmienne (post)zaborowe tradycje oświatowe (lub ich brak), analfabetyzm oraz ogólne zacofanie i bieda, w tym i niezgody społeczne i gospodarcze.

Jednak już w okresie końcowym I wojny światowej rozpoczęto za sprawą ruchów nauczycielskich i formułujących się centralnych władz oświatowych kształtować podstawy przyszłego systemu szkolnego. Działalność administracji oświaty została wsparta przez działalność naukową polskich badaczy przełomu wieków (Stanisław Szczepański, Jan Władysław Dawid, Aniela Szycówna, Józefa Jotejko, Izabela Moszczeńska-Rzepecka, Antoni Dandysz, Stanisław Karpowicz, Marian Falski, Henryk Rowid, Maria Grzegorzewska, Stefan Szuman, Florian Znaniński, Helena Radlińska, Hanna Pohoska, Bogdan Nawroczyński i inni). Powstający Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (I 1917) przekształcony został w Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (7 XII 1917), który powoli przejmował szkolnictwo porozbiorowe i próbował je unifikować (1918–1922).

Ważnym dokumentem, który zawierał wytyczne dla upowszechnienia szkolnictwa w kraju był dekret *O obowiązku szkolnym* (7 II 1919). Obowiązek szkolny obejmował dzieci od 7 do 14 roku życia w systemie szkoły powszechnej i w kształceniu poza systemem państwowym. Placówki szkolne tworzone w określonym miejscu oddalenia ze zróżnicowaną liczbą uczniów, co znajdowało odzwierciedlenie w różnych stopniach kształcenia powszechnego oraz odpowiadającej jej liczbie nauczycieli. Rodzice i opiekunowie dzieci, którzy by nie dopełnili obowiązku szkolnego podlegali karze pieniężnej, w tym i aresztowi. Rozporządzenie było ważne ze względu na nierównomierny dostęp do szkół szczególnie w byłym zaborze rosyjskim i uczęszczanie do nich dzieci (analitycznie ukazuje zjawisko tabela 1). Autorka wskazuje na kolejne dokumenty (np. *Ustawa O tymczasowym ustroju władz szkolnych*, 4 VI 1920), które w odradzającej się oświacie wprowadzały ład organizacyjny, również poprzez pojawiające się rozporządzenia wykonawcze.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (tzw. marcowa) z dnia 17 III 1921 roku w artykułach: 110, 117, 118, 119 określała prawo do zakładania szkół i zakładów wychowawczych obywatelom mniejszości narodowych, wolność w zakresie nauczania, prowadzenia badań, wprowadzenie obowiązku szkolnego, obligatoryjne nauczanie religii we wszystkich typach szkół, gdzie uczęszczają uczniowie poniżej 18 roku życia (s. 17). Doktorantka syntetycznie opisuje problemy ówczesnego szkolnictwa powszechnego przywołując akty prawne i dokumenty źródłowe. Jednym z ówczesnych problemów było niepromowanie uczniów do kolejnych klas, warunkowany strukturą szkół i rodzinno-środowiskowymi uwarunkowaniami życia uczniów. Na uwagę zasługuje reforma Janusza Jędrzejowicza z 11 III 1932 r., która

obejmowała całość szkolnictwa – od wychowania przedszkolnego po studia wyższe. Dokonano zmian organizacyjnych w szkolnictwie, m.in. wyodrębniając szkołę powszechną 7 klasową, szkoły średnie, ogólnokształcące i zawodowe oraz zapisano obowiązek dokończenia się młodzieży do 18 roku życia. Zaproponowano programy kształcenia na kolejnych szczeblach oświaty i wychowania oraz wskazano na system kształcenia nauczycieli. Reforma realizowana była w wymiarze organizacyjnym, metodyczno-programowym i wychowawczym.

Czas reformy jędrzejowiczowskiej (niestety) nałożył się na ogólnooświatowy kryzys gospodarczy w latach 1929-1936. Ten trudny czas znalazł również odzwierciedlenie w polskiej oświacie wyrażając się w spadku nakładów finansowych na szkolnictwo, zmniejszeniu się liczby nauczycieli, czy w znacznym odsetku uczniów niepromowanych. Sytuacja zewnętrzna wpłynęła na zadania wychowania i oświaty, co wyeksponowano w programie politycznym obozu narodowego, który sprawował wtedy władzę. Nauczanie i wychowanie stało się polem walki o niepodległość i tożsamość narodową. Wychowanie w duchu narodowym przeplatało się z ideami wychowania w duchu państwowym, będąc wyrazem szerszej ideologii sanacji. W miejsce ideału „żołnierza-obywatela” (Z. Balicki) próbowano stworzyć wzorzec „pracownika-obywatela” (L. Zarzycki). Kwestiom wychowawczo-oświatowym przyświecała idea pracy, sprawiedliwości, wolności, władzy, własności i indywidualności. Wiązało się to jednak z weryfikacją nauczycieli w zawodzie lub administracji oświatowej, wzmożeniem państwowej propagandy w szkolnictwie, zmianom w programach nauczania i wprowadzaniu wszechobecnego kultu osoby Marszałka.

Ideolodzy sanacji chcieli „kształtowania życia narodu polskiego, tak aby stać się ono mogło – wielką szkołą charakterów, zdolnych w twórczym wysiłku wytrzymać napór przeciwności, jakich z pewnością nie oszczędzi Polsce dziś, jutro, pojutrze” (A. Skwarczyński). Program ten spotkał się z krytyką stronnictw lewicowych i liberalnych jako działania zagrażające wolności. Doktorantka zauważa, że był to czas bardzo trudny i złożony politycznie, społecznie, kulturowo i psychologicznie dla formułującego się autonomicznego systemu oświaty w II Rzeczypospolitej.

Rozdział drugi przywołuje programy przedmiotów artystycznych dla szkół powszechnych. Autorka analizuje dwa główne dokumenty (*Program szkoły powszechnej jednoklasowej czteroodziałowej i dwuklasowej cztero i pięciooddziałowej z 1920* i *Programu nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania z 1934 r.*), które swoim kształtem dawały wyraz aprobowanym tendencjom wychowawczym oraz światopoglądowym ich autorów oraz stanowiły odpowiedź na potrzeby i możliwości szkolnictwa w badanym okresie. W rozdziale omówione zostają treści nauczania rysunku,

śpiewu i robót ręcznych. Warto zauważyć, że metodyka kierowała działalność nauczycieli i uwagę uczniów ku wymaganiom piękna, estetyki, prawdy i celowości. Doktorantka zwraca uwagę na zróżnicowanie treści kształcenia pod względem ilości oddziałów oraz typu ćwiczeń, ich walorów rozwojowych i wpływu na wychowanie ucznia, które było ważnym elementem pracy nauczyciela i szkoły. Treści kształcenia są bardzo silnie powiązane z elementami wychowania powiązanymi ze wskazanymi treściami ideowo-państwowymi ówczesnego okresu. Nauczanie rysunku, śpiewu i robótek ręcznych powiązane było nie tylko z celami wychowania estetycznego, ale powiązane z istniejącą sztuką regionalną i narodową. Jak cytuje autorka „pokarm estetyczny” dostarczany uczniom, nigdy nie mógł być przypadkowy i przeciętny. W proponowanej tematyce, treściach i artyzmie nie powinno być przypadkowości (a jakże współcześnie *sensu largo* jest inaczej, gdy się w medialnym świecie coś się „zobaczy” /antyszuka/ – to jak trudno, to psychicznie lub duchowo „odzobaczyć”). Rolą nauczyciela było wprowadzenie ucznia w świat przeżyć artystycznych i estetycznych oraz kształtowanie pozytywnych między nimi relacji. Przedstawiony materiał (cytaty) z podręczników i materiałów pomocniczych wskazuje na przyjęty model wychowania w ówczesnym czasie historycznym. Wzbogaceniem rozdziału są dokumentujące wywód doktorantki programy nauczania i rozkłady materiału przedmiotów artystycznych.

Rozdział trzeci pracy wskazuje na literaturę metodyczną z zakresu przedmiotów artystycznych, która miała wspomóc pracę nauczycieli w szkołach powszechnych. W tekście i przypisach doktorantka przytacza spory zbiór pozycji książkowych i czasopiśmienniczych, które dzięki działaniom ówczesnych władz oświatowych były niejednokrotnie wyrazem postępowej myśli pedagogicznej. Autorzy świadomi zmian cywilizacyjnych w modernizującym się kraju, świadomi potrzeb szkolnictwa i możliwości nauczycieli dostarczali wielu publikacji propedeutycznych dostarczających wskazówek praktycznych w zakresie kształcenia przedmiotów artystycznych i prac ręcznych. Od 1919 r. istniały ministerialne listy podręczników zakwalifikowanych do użytku w polskich szkołach. Po roku 1934 powstało rozróżnienie na „książki szkolne”, „książki pomocnicze uzupełniające podręcznik”, „książki pomocnicze dla bibliotek uczniowskich” i „książki pomocnicze dla nauczyciela” oraz „środki naukowe dla szkoły” i „środki naukowe dla uczniów”. Ministerstwo doprecyzowało wychowawcze (duch obywatelsko-państwowy) wymagania stawiane książkom dopuszczonym do użytku w szkołach. Ważnym osiągnięciem tego okresu była możliwość wyboru podręczników przez rady pedagogiczne. Wartością dociekań autorskich jest dokładne prześledzenie literatury metodycznej do prowadzenia rysunku, śpiewu i zajęć praktycznych oraz przedstawienie autorów owych publikacji – osób, które ówczesnie posiadały ugruntowany dorobek naukowy,

dydaktyczny lub praktyczny a swoim pisarstwem wspomagały proces dydaktyczny i wychowawczy szkoły.

Kolejny rozdział (czwarty) jest prezentacją metodycznych implikacji statyzmu i dynamizmu dydaktycznego w nauczaniu przedmiotów artystycznych. W każdym pokoleniu mamy do czynienia z poszukiwaniem / z dążeniem ku zmienności, ale i docenianiem stałości; wszak „stare i nowe” – często w konfrontacji – funkcjonuje od początków cywilizacji. Pierwsze dekady XX w. historycznie sprzyjały przemianom ideologiczno-politycznym, społeczno-kulturowym i oświatowo-wychowawczym. Myśl pedagogiczna stawała się coraz bardziej różnorodna w podejściu do instytucji szkoły, nauczania, roli nauczyciela i sytuacji ucznia. Eksperymentowanie przeplatało się z innowacyjnością. Słowo postęp (lub nowoczesność) stało się wyzwaniem dla środowiska oświatowców poszukującego jego celu. Autorka słusznie przywołuje za Kazimierzem Sośnickim relację tradycji i nowoczesności nakładając ją na zagadnienia statyzmu i dynamizmu dydaktycznego (konserwatyzm i liberalizm dydaktyczny) w odniesieniu do analizowanych przedmiotów artystycznych. Rudymentarne rozróżnienie umożliwiło korzystny poznawczo ogląd sytuacji szkolno-dydaktycznej analizowanych przedmiotów. Przywołane teksty autorskie (m.in. G. Kerschensteiner, J.F. Herbart, H. Rowid, R. Steiner, E. Jaques-Dalcroze) posłużyły doktorantce do analizy poglądów i metod nauczania przedmiotów artystycznych. Wpływ – jak pisze doktorantka – poglądów pedagogicznych, psychologicznych i medycznych na metodykę nauczania przedmiotów artystycznych nie był jednak zbyt duży ówczesnie. Tak zwane „nowe wychowanie i nauczanie” dopiero miało nastąpić. Należy jednak podkreślić wagę jaką przywiązywano w całości kształcenia do realizacji przedmiotów artystycznych.

Rozdział piąty omawia przedmioty artystyczne nauczane w zakładach kształcenia nauczycieli. Doktorantka syntetycznie wskazuje na porozbiorowy stan kadry nauczycielskiej i system jej kształcenia. Przywołane dokumenty (dekrety) państwowe wprowadziły podział w zakresie kształcenia nauczycieli szkół powszechnych. Doktorantka szczegółowo opisała i zinterpretowała system edukacji nauczycielskiej w perspektywie kształcenia przedmiotów artystycznych. Wprowadzona została w rozdziale dokumentacja faktograficzna. Dysertację finalizuje zakończenie, bibliografia (43 źródła drukowane ustawowe, 19 czasopism i 207 opracowań), wykaz skrótów, spis ilustracji i tabel oraz aneks. Na uwagę zasługuje również 561 bardzo często rozbudowanych przypisów bibliograficznych i dopowiedzi autorskich.

Celem dysertacji jest analiza roli przedmiotów artystycznych w kształceniu i wychowaniu uczniów szkół publicznych w okresie międzywojennym. Pogranicze historii i teorii wychowania, filozofii i socjologii oświaty oraz pedagogiki i dydaktyki artystycznej stanowi przestrzeń

dociekań mgr Alicji Lisieckiej. Prezentowane dokumenty i przeanalizowana literatura przedmiotu analizowana jest poprawnie. Ujęcie wielowątkowe jest wartościowym wkładem do opracowania historii kształcenia artystycznego w szkołach publicznych w okresie międzywojennym. Dotychczasowy brak pełnej wiedzy na ten temat został poważnie uzupełniony.

Zapoznawszy się z dysertacją można konstatować, że autorka wykazała się znaczną wiedzą pedagogiczną i historyczną, która umożliwiła jej podjęcie tematu badawczego – w sumie jak wskazano interdyscyplinarnie. Oryginalność prezentowanego ujęcia wynika z przedstawienia materiałów archiwalnych, publikacji przedwojennych oraz współczesnych ich interpretacji. Praca jest napisana na poprawnym poziomie metodologicznym. Opis (identyfikacja) faktów jest precyzyjnie powiązany z kontekstem ich występowania (analiza, interpretacja). Umiejętnie zostały rozwiązane problemy naukowe i organizacyjne w trakcie pisania dysertacji. Treść pracy odpowiada tematowi a jej układ wewnętrzny nie budzi zastrzeżeń. Analiza prowadzona jest w odniesieniu do ówczesnych teorii pedagogicznych, psychologicznych i artystycznych, ich sensu, pojmowania i możliwych odniesień szkolno-dydaktycznych i praktycznych. Identyfikacja zebranego materiału tworzy przejrzystą strukturę analizy. Dało to w sumie możliwość w zakończeniu pracy, ukazania merytorycznych związków pomiędzy analizowanymi konstruktami. Strona językowa jest czytelna; właściwie bardzo trudno natknąć się w tekście na błędy stylistyczne lub techniczne (może tylko rozpoczynanie zdania od skrótu imienia). Wskazano już na dużą liczbę przypisów w pracy (można dyskutować tylko nad ich budową), które same w sobie stanowią ciekawy wątek opisu.

W pracy prezentowane są poglądy różnych autorów, ale nie występuje lub jest „ukryty” pogląd (od)autorski lub ocena względem przedstawianego materiału. Wyczuwalna jest skromność piszącej przed wyrażeniem szerszego własnego komentarza. W podoktorskiej książce, która powinna powstać, powinny się one znaleźć. Rozprawa doktorska mgr Alicji Lisieckiej jest pracą naukowo rzetelną oraz oryginalną i jako taka wnosi wkład do refleksji historyczno-pedagogicznej nad kształtowaniem się edukacji artystycznej w omawianym okresie.

Konstatuję, że przedstawiona rozprawa doktorska spełnia wymagania stawiane dysertacjom doktorskim określone w Ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (z późniejszymi zmianami). Z pełnym przekonaniem rekomenduję Radzie Wydziału Pedagogiki i Psychologii UMCS dopuszczenie mgr Alicji Lisowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

